

Autorem opracowania jest dr hab. Mirosław Klusek. Właścicielem majątkowych praw autorskich do opracowania jest Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie. Jakikolwiek powielanie, kopiowanie, przetwarzanie, modyfikacje lub zmiana niniejszego opracowania dowolną techniką jest zabronione.

Dr hab. Mirosław Klusek

Kraków, dnia 28 września 2015

Opracowanie dotyczące sytuacji finansowej i działalności rolniczej wilanowskiej nieruchomości ziemskiej w roku gospodarczym 1938/39, ze szczególnym uwzględnieniem dłużników i wierzycieli oraz rolniczego wykorzystania zespołu pałacowo – parkowego

Główną bazę źródłową dla niniejszego opracowania stanowią materiały archiwalne znajdujące się w Archiwum Głównym Akt Dawnych, zespół Archiwum Gospodarze Wilanowskie, Dział XXII – Zarząd pałaców i gospodarstwa rolnego dóbr Wilanów (lata 1936 – 1941), następujących jednostek archiwalnych o sygnaturach: 1, Zarząd pałaców i gospodarstwa rolnego. Wykazy i notatki robocze, 1936-1940; 2, Zarząd pałaców i gospodarstwa rolnego. Korespondencja administracyjno – gospodarcza 1937-1939, skoroszyt; 29, Zarząd pałaców i gospodarstwa rolnego dóbr Wilanów. Kas pałacowa, 1938 r.; 30, Zarząd pałaców i gospodarstwa rolnego dóbr Wilanów. Rachunek dłużników i wierzycieli, 1938/39, księga, oprawa płótno; 31, Zarząd pałaców i gospodarstwa rolnego dóbr Wilanów. Dziennik księga główna 1938/39; 32, Zarząd pałaców i gospodarstwa rolnego dóbr Wilanów. Różni za dzierżawę 1938/39, księga, oprawa płótno; 33, Zarząd pałaców i gospodarstwa rolnego dóbr Wilanów. Kasa od 1 lipca 1938 r. do 31 maja 1939 r.; 37, Zarząd pałaców i gospodarstwa rolnego dóbr Wilanów. Kasa za miesiąc czerwiec 1939 r.; 34, Zarząd pałaców i gospodarstwa rolnego dóbr Wilanów. Księga pomocnicza – rachunkowa, 1938/39, księga, oprawa płótno; 35, Zarząd pałaców i gospodarstwa rolnego. Służba pałacowa, rachunek dłużników i wierzycieli, 1938/39 i 1939/40, księga 43, Zarząd Pałaców i gospodarstwa rolnego. Dowody do dziennika, czerwiec 1939 r.

Produkcja rolnicza wilanowskiej nieruchomości ziemskiej w roku gospodarczym 1938/39

Wilanowska nieruchomość ziemską składała się z kilku nierozzerwalnie powiązanych ze sobą części. z biegiem lat związki pomiędzy nimi były coraz ściślejsze, czego efektem było połączenie w 1936 r. Zarządu Pałaców i Zarządu Gospodarstwa Rolnego w jeden wspólny Zarząd Pałaców i Gospodarstwa Rolnego. w skład pierwszej wchodził pałac w Wilanowie, muzeum i park wilanowski. Druga, określana mianem gospodarstwa rolnego, składała się z gospodarstwa rolnego i mlecznego w Wilanowie, od kwietnia 1938 r. gospodarstwa rolnego i mlecznego w Wolicy, gospodarstwa rybnego w Żabieńcu oraz działu dzierżaw. Pozostałe części stanowiły ogrody i lasy wilanowskie.

Gospodarstwo rolne i mleczne w Wilanowie

Folwark Wilanów był położony w nizinnej okolicy dorzecza Wisły w gminie Wilanów, powiat warszawski, w odległości 7 km od stolicy. Grunty rozciągały się w dwóch kompleksach: pierwszy był większy, w formie czworoboku a drugi w formie trójkąta. Ogólna powierzchnia wynosiła 275 ha, w tym: ziemi ornej 167,5 ha, ogrodów 3 ha, łąk i pastwisk 55,5 ha, resztę stanowiły nieużytki i tereny pod zabudowaniami (49 ha). Do zabudowań ściśle związanych z folwarkiem należały: budynek mieszkalny inspektorski „Willa” – 11 pokoi; budynek murowany – 6 pokoi, przy nim komórki murowane; komórki drewniane; dom mieszkalny „Doktor” – 14 pokoi; dom mieszkalny „Ambulans”, trzypokojowy; warsztaty murowane – 7 pomieszczeń, przy nich skład murowany kryty papą; dom mieszkalny dla fernali „Pociejów 1”, murowany – 10 pokoi; dom mieszkalny „Pociejów 2”, murowany – 12, przy nim murowane komórki; komórki murowane, piwnice sklepione; dom mieszkalny przy drodze dla fernali, murowany – 8 pokoi; dom mieszkalny administracyjny – 9 pomieszczeń, przy nim komórki; garaż murowany; stróżówka przy wjeździe do folwarku, murowana; waga wozowa; spichlerz – siewczarnia piętrowy, murowany; obora na 40 krów murowana; stodoła dwuklepkowa; budynek mieszkalny dla służby „Kurniki” murowany – 12 pokoi; piekarnik kryty papą; dom mieszkalny rybakówka – 4 poje, murowany, przy nim piwnice i komórki; obora – stajnia na 60 sztuk, murowana; dom mieszkalny administracyjny, murowany – 13 pokoi¹.

Natomiast część ogrodniczą majątku Wilanów stanowiły: szklarnia składająca się z 6 kompleksów ogrzewanych centralnie; dom mieszkalny dla kierownictwa, murowany – 6 pokoi, piwnice murowane sklepione; szopa – wozownia; stajnia murowana częściowo drewniana;

¹ Archiwum Państwowego m. st. Warszawy (APW), Komitet Wojewódzki Polskiej Partii Robotniczej w Warszawie (KWPPR w Warszawie), sygn. 286, Opis techniczny majątku Wilanów z 1947 r., s. 109-112.

magazyny centralne ogrodów, piętrowe, murowane, częściowo przeznaczone na mieszkania; magazyn murowany – 21 pomieszczeń, częściowo podpiwniczony, piwnica kwaszarnia, murowana; garaże-stajnie, chlewy, murowane; szopa murowana; szopa na słupach; skład na wapno murowany².

Oprócz wymienionych zabudowań na terenie majątku wilanowskiego znajdowały się kolejne budynki: dom mieszkalny ochronka, murowany, piętrowy – 22 pokoi; dom mieszkalny przy ochronce, murowany, parterowy – 8 pokoi; dom mieszkalny „Gmina”, murowany, piętrowy – 17 pokoi; dom mieszkalny przy „Gminie”, murowany – 8 pokoi; komórki drewniane; budynek mieszkalny – kuźnia – 3 pokoje; dom piętrowy restauracja, murowany – 33 pokoi; budynek mieszkalny „Jatka”, murowany – 4 pokoi; komórki „Rzeźnia”, murowane³.

Gospodarstwo rolne w Wilanowie wraz z gospodarstwem mlecznym w Wilanowie, gospodarstwem rolnym i mlecznym w Wolicy, gospodarstwem rybnym w Żabieńcu były ściśle wzajemnie powiązane ze sobą działami dóbr Wilanów. Korelacja pomiędzy częściami składowymi wilanowskiej nieruchomości ziemskiej, jest widoczna w zestawieniach obrotów ziemiopłodami gospodarstwa rolnego w roku gospodarczym 1938/39⁴. Zawierają one informacje o przychodach i rozchodach za dany rok gospodarczy z tytułu obrotu poszczególnymi ziemiopłodami: żytem, pszenicą, jęczmieniem owsem, mieszanką wyki, wyką ozimą, łubinem, łubinem słodkim, seradelą, koniczyną nasienną, końskim zębem, burakami nasiennymi, marchwią nasienną, otrębami i śrutą, mąką pszenną, mąką żytnią pytlową i razową, ziemniakami, burakami, marchwią, kapustą, słomą, koniczyną, sianem, rajgrasem, paszami zielonymi. Interesujący jest zbyt podstawowych płodów rolnych: żyta, pszenicy, jęczmienia, owsa i ziemniaków; niemal w całości odbierała je wilanowska nieruchomość ziemska. z zestawień wynika, że odbiorcą całości żyta wyprodukowanego w gospodarstwie rolnym w roku gospodarczym 1938/39 była wilanowska nieruchomość ziemska. Podobnie przedstawia się sytuacja ze zbiorami pszenicy, jęczmienia, owsa, mieszanki wyki, wyki ozimej, łubinu, łubinu słodkiego, seradeli, koniczyny nasiennej, buraków nasiennych, marchwi nasiennej, marchwi, słomy, koniczyny, siana oraz pasz zielonych. Jedynie w przypadku ziemniaków i kapusty część plonów sprzedawano poza dobra wilanowskie.

² Ibidem.

³ Ibidem.

⁴ Archiwum Główne Akt Dawnych (AGAD), Archiwum Gospodarcze Wilanowskie (AGWil), Dział XXII – Zarząd pałaców i gospodarstwa rolnego dóbr Wilanów (lata 1936 – 1941) (Dział XII). Allegata Kasowe, sygn. 43, s. 101 - 121.

Siłę roboczą w gospodarstwie rolnym Wilanów stanowiły głównie konie. Ich stan latem 1939 r. przedstawiał się następująco: 18 wałachów oraz dwie klacze. Wartość ich została wyceniona na 10,5 tys. zł [tab. poniżej].

Tabela 1. Stan inwentarza żywego w gospodarstwie rolnym Wilanów na dzień 30 czerwca 1939 r.

Rodzaj	Nazwa	Wartość [zł]
Wałachy		
Kasztan z gwiazdką, łysy	Dziad	300
Kasztan ciemny, łysy	Mongoł	1000
Gniady	Bizon	300
Ciemno – gniady	Hasan	300
Szpak	Żydek	300
Gniady	Maciek	750
Kasztan	Konop	520
Kasztan	Łysek	750
Kasztan	Morus	520
Gniady	Minister	450
Kasztan	Wisus	550
Kasztan	Bartek	440
Szpak	Sulim	420
Szpak	Łatek	320
Kasztan od Herszenhorna	-	500
Gniady	Ferbera	600
Skarogniady od Gilaka	-	525
Gniady	Mazur	520
Klacje		
Kara z gwiazdką	Dana	300
Kasztanka ciemna	Lida	1200
Razem		10 525

Źródło: AGAD, AGWil, Dział XXII. Allegata Kasowe, sygn. 43, s. 4.

Produkcja rolna w gospodarstwie rolnym nie była możliwa bez właściwego sprzętu rolniczego. Wartość inwentarza martwego gospodarstwa rolnego Wilanów na dzień 30 czerwca

1939 r. została wyceniona na 47 tys. zł.⁵ Najcenniejszymi maszynami na wyposażeniu gospodarstwa były: traktor Dering 10/20 HP; młocarnia 36 calowa Ransomesa; pług trzyskibowy; opielacz Smocera; elewator; siewnik Superior; siewnik Wentzkiego; żniwiarka i tokarnia [tab. poniżej].

Tabela 2. Najważniejsze pozycje inwentarza martwego gospodarstwa rolnego Wilanów na dzień 30 czerwca 1939 r.

Rodzaj	Sztuk	Wartość [zł]
Bryczka parokonna	1	300
Wóz parokonny	10	2 500
Wóz jednokonny	2	300
Wóz do sieczki	2	300
Chomonto krakowskie	12	1655
Pług trzyskibowy	1	1500
Pług amerykański	3	1437
Brona talerzowa	1	1500
Pług Wentzkiego	4	600
Kultywator	3	240
Opielacz Smocera	1	1300
Traktor Dering 10/20 HP	1	8 000
Młocarnia 36 calowa Ransomesa	1	9 000
Elewator	1	1000
Siewnik Superior	1	700
Siewnik Wentzkiego	1	900
Sieczkarnia Benthala	1	450
Wialnia	1	450
Młynek	1	450
Śrutownik z magnezem	1	300
Żniwiarka	2	1000
Kosiarka	1	700
Sikawka	1	300
Parnik do kartofli	1	400

⁵ AGAD, AGWil, Dział XXII. Allegata Kasowe, sygn. 43, s. 7-12.

Pas do młocarni 25 metrowy	1	400
Pas z gorzelni	1	355
Młynek Wohanka	1	350
Tokarnia	1	1000
Powóz	1	1500
Bryczka	1	500
Wolant granatowy	1	700
Sanie	1	450

Źródło: AGAD, AGWil, Dział XXII. Allegata Kasowe, sygn. 43, s. 7-12.

Wśród wydatków ponoszonych w gospodarstwie rolnym Wilanów najważniejszą pozycję stanowiły koszty związane z robocizną. w roku gospodarczym 1938/39 łączne koszty robocizny stałej i wynajętej, rozpisane na poszczególne rachunki wilanowskiej nieruchomości ziemskiej, wyniosły 49 tys. zł.⁶ Poza kosztami związanymi z robocizną gospodarstwo rolne, podobnie, jak pozostałe części wilanowskiej nieruchomości ziemskiej, ponosiło koszty własnego utrzymania. Dokumenty zgromadzone w alegatach kasowych dowodzą, że np. opał – drewno, węgiel, energia elektryczna – były rozbijane na poszczególne rachunki. Podobnie dzielono zobowiązania z tytułu podatków i ubezpieczeń [tab. poniżej]

Tabela 3. Podział podatków i ubezpieczeń Zarządu Pałaców i Gospodarstwa Rolnego za rok 1938/39 [zł]

Dział	Kwota
Park wilanowski	938,75
Muzeum	1058,18
Gospodarstwo rolne w Wilanowie	3 836,04
Gospodarstwo rolne w Wolicy	3 584,08
Składki asekuracyjne z budowli pałacowych	109,82
Składki asekuracyjne z budowli gospodarstwa rolnego w Wilanowie	275,97
Składki asekuracyjne z budowli gospodarstwa rolnego w Wolicy	258,40
Składki ubezpieczeniowe ruchomości i zabytków pałacu w Wilanowie	11 731,36
Razem	21 792,60

Źródło: AGAD, AGWil, Dział XXII. Allegata Kasowe, sygn. 43, s. 53.

⁶ AGAD, AGWil, Dział XXII. Allegata Kasowe, sygn. 43, s. 42-43.

Podatki od obiektów znajdujących się w dzierżawie były odnotowane bezpośrednio na rachunku Dzierżaw w Zarządzie Głównym dóbr Wilanów⁷.

Wartość zasiewów w gospodarstwie rolnym Wilanów na dzień 30 czerwca 1939 r. została oszacowana na 31 tys. zł⁸. Dokładną strukturę zasiewów w gospodarstwie rolnym Wilanów z wyszczególnieniem rodzajów oraz powierzchnią zasiewów przedstawia tabela nr 4. Natomiast koszty zasiewów wykonanych na rok gospodarczy 1939/1940 wyniosły 32,9 tys. zł i przedstawiały się następująco: nawozy – 5,87 tys. zł; nasiona – 6 tys. zł; robocizna – 13,5 tys. zł; utrzymanie inwentarza martwego – 1,76 tys. zł; utrzymanie budowli – 1,4 tys. zł; koszty różne – 4,4 tys. zł⁹.

Tabela 4. Stan zasiewów gospodarstwa rolnego Wilanów i Wolica na dzień 30 czerwca 1939 r.

Gospodarstwo rolne Wilanów		Gospodarstwo rolne Wolica	
Rodzaj zasiewu	Powierzchnia zasiewu [morgi]	Rodzaj zasiewu	Powierzchnia zasiewu [morgi]
Żyto	75 (26 z seradela)	Żyto	85 (41 z seradela)
Pszenica	6	Pszenica	16
Owies	52 (17 z seradela, 10 z koniczyną)	Owies	40 (30 z koniczyną)
Jęczmień	10 (z koniczyną)	Jęczmień	10 (z koniczyną)
Łubin	7	Seradela	12
Łubin słodki	17	Łubin	20
Marchew	7	Łubin słodki	2
Buraki	8	Marchew	5
Kartofle	39	Mieszanka	28
Koński ząb	2,5	Buraki	12
Słonecznika	1,5	Kartofle	42,5
Mieszanki	2	Słonecznik	2

⁷ AGAD, AGWil, Dział XXII. Allegata Kasowe, sygn. 43, s. 53.

⁸ AGAD, AGWil, Dział XXII. Allegata Kasowe, sygn. 43, s. 22, 38.

⁹ AGAD, AGWil, Dział XXII. Allegata Kasowe, sygn. 43, s. 38.

Kapusta pastewna	4	Koński ząb	1,5
Kapusta jadalna	1,5	Kapusta pastewna	4
Brukiew	0,25	Razem	280
Razem	226,75		

Źródło: AGAD, AGWil, Dział XXII. Allegata Kasowe, sygn. 43, s. 22.

W skład folwarku Wilanów, oprócz gospodarstwa rolnego, wchodziło również gospodarstwo mleczne. Koszty robocizny stałej i wynajętej wynikającej z podziału na poszczególne rachunki wilanowskiej nieruchomości ziemskiej w gospodarstwie mlecznym w porównaniu do gospodarstwa rolnego były o wiele niższe¹⁰. Natomiast wartość inwentarza żywego będącego w gospodarstwie mlecznym znacznie przekraczała wartość inwentarza żywego gospodarstwa rolnego. Znajdujące się tam 35 krów, 2 buhaje i dwie jałówki zostały wycenione na 17,5 tys. zł [tab. poniżej]

Tabela 5. Stan inwentarza żywego w gospodarstwie mlecznym Wilanów na dzień 30 czerwca 1939 r.

Rodzaj	Numer	Wartość [zł]
Krowy		
Czarnograniasta	204	450
„	206	450
„	208	400
„	215	400
„	219	300
„	227	260
„	228	300
„	231	300
„	237	456
„	240	353
„	242	353
„	247	353
„	250	450

¹⁰ AGAD, AGWil, Dział XXII. Allegata Kasowe, sygn. 43, s. 42-43.

„	251	450
„	252	400
„	253	550
„	256	550
„	257	480
„	259	390
„	260	390
„	261	450
„	262	500
„	263	500
„	265	500
„	266	500
„	267	500
„	268	500
„	269	500
„	270	500
„	271	500
„	272	500
„	273	500
„	274	450
„	275	450
„	276	475
Buhaje		
Czarnograniasty	281	586
Czarnograniasty	282	1500
Jałówki		
Czarnograniasta	Półroczna	25
Czarnograniasta	Półroczna	25
Razem		17 496

Źródło: AGAD, AGWil, Dział XXII. Allegata Kasowe, sygn. 43, s. 5-6.

Całkowity obrót gospodarstwa mlecznego Wilanów w roku gospodarczym 1938/39 wyniósł 116 524 litrów mleka, z tego na zewnątrz sprzedano nieco więcej niż połowę. Pozostałe

mleko wykorzystano w wilanowskiej nieruchomości ziemskiej. Głównymi odbiorcami byli kuchnia pałacowa i pracownicy zatrudnieni w wilanowskiej nieruchomości ziemskiej¹¹.

Do produkcji mleka, oprócz krów, niezbędny był również sprzęt mleczarski. Wartość inwentarza martwego gospodarstwa mlecznego Wilanów na dzień 30 czerwca 1939 r. została wyceniona na 3 tys. zł.¹² Najcenniejsze urządzenia i przedmioty mleczarskie przedstawia tabela poniżej.

Tabela 6. Najważniejsze pozycje inwentarza martwego gospodarstwa mlecznego Wilanów na dzień 30 czerwca 1939 r.

Rodzaj	Sztuk	Wartość [zł]
Konwie do mleka	3	247
Cedzidło Ulax	2	70
Bań Magda 24 litry	10	300
Oziębiacz	1	250
Nalewarka z podstawą	1	290
Furgon	1	871

Źródło: AGAD, AGWil, Dział XXII. Allegata Kasowe, sygn. 43, s. 14 – 15.

Gospodarstwo rolne i mleczne w Wolicy

Folwark Wolica, leżał w pow. warszawskim, w gminie Wilanów w odległości 4 km od Warszawy. Zajmował prostokątny obszar 196,7 ha, w tym: pola ornego 180,4 ha, pastwisk naturalnych 8,5 ha, pod zabudowaniami znajdowało się 3,1 ha, drogi, rowy i granica obejmowały 4,7 ha. Stan zabudowań przedstawiał się następująco: dom administracyjny, murowany – 8 pokoi; ośmiorak murowany – 16 pokoi dla 8 rodzin; ośmiorak drewniany – 8 pokoi; czworak drewniany; obora i stajnia dla maksimum 50 krów, 18 koni, budynek murowany; obora służbowa i chlewnia mogąca pomieścić 18 krów, 20 sztuk trzody chlewnej, budynek murowany; spichlerz murowany, piętrowy z piwnicami; stodoła dł. 58 m, murowana, druga połowa stodoły dł. 48 m na słupach murowanych, ściany drewniane; szopa na narzędzia

¹¹ AGAD, AGWil, Dział XXII. Allegata Kasowe, sygn. 43, s. 128-134.

¹² AGAD, AGWil, Dział XXII. Allegata Kasowe, sygn. 43, s. 14-15.

i wozy, drewniana bez ścian o długości 35 m; chlew na trzodę pracowników administracji, dł. 10 m, drewniany¹³.

Dnia 1 kwietnia 1938 r. folwark Wolica został przejęty przez Administrację Rolną Dóbr Wilanów od dzierżawców, Gertrudy i Antoniego Baranowskich wraz z inwentarzem żywym i martwym. Działał on później jako gospodarstwo rolne i gospodarstwo mleczne w Wolicy. Rok gospodarczy 1938/39 jest pierwszym po przejęciu, dla którego dysponujemy pełnymi zestawieniami obrotów gospodarstwa mlecznego i rolnego¹⁴. w gospodarstwie rolnym w Wolicy produkowano głównie: żyto – 638 q; owies – 460 q; pszenicę – 90 q; jęczmień – 62 q; łubin gorzki – 61 q; saradłę ziarno – 57 q.¹⁵ z zestawień wynika, iż najważniejszym odbiorcą płodów rolnych wyprodukowanych w gospodarstwie rolnym w Wolicy w roku gospodarczym 1938/39 była wilanowska nieruchomość ziemska.

Podobnie, jak w gospodarstwie rolnym Wilanów, również w Wolicy podstawową siłę roboczą stanowiły konie. Ich stan liczebny w porównaniu do gospodarstwa rolnego Wilanów był niższy. Według wykazu sporządzonego na dzień 30 czerwca 1939 r. w gospodarstwie rolnym Wolica było: 12 wałachów, 6 klaczy i dwuletnie źrebię. Łączna ich wartość została wyceniona na 7,4 tys. zł [tab. poniżej].

Tabela 7. Stan inwentarza żywego w gospodarstwie rolnym Wolica na dzień 30 czerwca 1939 r.

Rodzaj	Nazwa	Wartość [zł]
Wałachy		
Kary	Bojar	400
Szpak	Szpak	450
Siwy	Biegun	300
Kasztan	Fermer	300
Gniady	Benek	350
Gniady	Ajzyk	400
Gniady	Kubuś	300
Kasztan deresowaty	Raptus	450
Gniady z gwiazdką	Moch	500

¹³ APW, KWPPR w Warszawie, sygn. 286, Opis techniczny majątku Wolica z 1947 r., s. 113-114.

¹⁴ AGAD, AGWił, Dział XXII. Allegata Kasowe, sygn. 43, s. 101 – 105, 122-124.

¹⁵ AGAD, AGWił, Dział XXII. Allegata Kasowe, sygn. 43, s. 101 – 105.

Deresz	Płomień	450
Deresz	Łazik	500
Gniady dereszowaty	Bizor	500
Klacje		
Kasztanka	Oferma	500
Skarogniada	Lalka	360
Szpakowata	Szpaczka	450
Gniada	Danina	200
Siwa	Dziarska	450
Kasztanka	Bystra	300
Stadnina		
Żrebię	2 letnie	300
Razem		7 460

Źródło: AGAD, AGWil, Dział XXII. Allegata Kasowe, sygn. 43, s. 4-5.

Wyposażenie gospodarstwa rolnego Wolica w urządzenia i sprzęt rolniczy w porównaniu do gospodarstwa rolnego Wilanów, podobnie jak to miało miejsce w przypadku inwentarza żywego, również było skromniejsze. Wartość inwentarza martwego gospodarstwa Wolica na dzień 30 czerwca 1939 r. zostało wycenione na 11 tys. zł.¹⁶ Do najcenniejszych maszyn i sprzętów znajdujących się gospodarstwie rolnym należy zaliczyć: sieczkarnię trzykosową; 2 żniwiarki Mc Cornika; kosiarkę Deeringa; siewnik Milichara; platformę trzytonową [tab. poniżej].

Tabela 8. Najważniejsze pozycje inwentarza martwego gospodarstwa rolnego Wolica na dzień 30 czerwca 1939 r.

Rodzaj	Sztuk	Wartość [zł]
Młocarnia konna	1	260
Sieczkarnia trzykosowa	1	450
Menaż sześciokonny	1	260

¹⁶ AGAD, AGWil, Dział XXII. Allegata Kasowe, sygn. 43, s. 12-14.

Żniwiarka Mc Cornika	2	900
Kosiarka Deeringa	1	500
Siewnik Milichara	1	750
Siewnik do nawozów sztucznych	1	380
Siewnik rzutowy czterometrowy	1	100
Grabie konne	1	120
Dołownik do kartofli	1	150
Kopaczka do kartofli	1	170
Śrutownik do makuch	1	180
Śrutownik do napędu parowego	1	180
Sortownik do kartofli	2	180
Wóz kolejny	7	770
Wóz resorowy	1	350
Platforma trzytonowa	1	450
Plug dwuskibowy	4	520
Wóz jednokonny	1	150
Kultywator	2	150
Brona talerzowa	1	220
Wał Cambella	1	250
Linijka dwukonna	1	150
Chomonto	20	1200
Chomonto wyjazdowe	2	160
Parnik do kartofli	2	180

Źródło: AGAD, AGWił, Dział XXII. Allegata Kasowe, sygn. 43, s. 12-14.

Wartość zasiewów w gospodarstwie rolnym Wolica na dzień 30 czerwca 1939 r. została oszacowana na 26 tys. zł¹⁷ Natomiast koszty zasiewów wykonanych na rok gospodarczy 1939/1940 wyniosły 27,8 tys. zł i przedstawiały się następująco: nawozy – 5,2 tys. zł; nasiona – 7,8 tys. zł; robocizna – 9,8 tys. zł; utrzymanie inwentarza martwego – 438 zł; utrzymanie budowli – 187 zł; koszty różne – 4,5 tys. zł¹⁸.

¹⁷ AGAD, AGWił, Dział XXII. Allegata Kasowe, sygn. 43, s. 22, 38. Tabela nr 4.

¹⁸ AGAD, AGWił, Dział XXII. Allegata Kasowe, sygn. 43, s. 38.

Produkcja mleczna gospodarstwa mlecznego Wolica była na poziomie gospodarstwa mlecznego Wilanów. w 1938/39 r. całkowity obrót gospodarstwa mlecznego wyniósł 116 tys. litrów mleka. Porównywalnie również przedstawiał się stan i wartość inwentarza żywego. w gospodarstwie mlecznym Wolica na dzień 30 czerwca 1939 r. było: 35 krów; 1 buhaj, 3 jałówki [tabela poniżej]. Natomiast w odróżnieniu od Wilanowa, większość mleka, prawie 10 tys. litrów została sprzedana na zewnątrz. Pozostała część mleka była wykorzystana w wilanowskiej nieruchomości ziemskiej, głównie pracownicy¹⁹.

Tabela 9. Stan inwentarza żywego w gospodarstwie mlecznym Wolica na dzień 30 czerwca 1939 r.

Rodzaj	Numer	Wartość [zł]
Krowy		
Czarnograniasta	2	450
„	6	500
„	35	450
„	36	300
„	44	500
„	54	450
„	72	450
„	76	500
„	77	350
„	92	400
„	98	450
„	102	350
„	105	300
„	106	300
„	109	450
„	112	300
„	113	500
„	114	350
„	115	200
„	116	450

¹⁹ AGAD, AGWil, Dział XXII. Allegata Kasowe, sygn. 43, s. 122-124.

„	117	350
„	124	350
„	125	300
„	126	400
„	127	400
„	129	350
„	130	200
„	133	500
„	134	400
„	135	400
„	136	400
„	137	400
„	138	500
Buhaje		
Czarnograniasty	Bisurman	974
Jałówki		
Czarnograniaste	Trzyletnie, trzy sztuki	1000
Czarnograniasta	Jednomiesięczna	10
Razem		14 934

Źródło: AGAD, AGWil, Dział XXII. Allegata Kasowe, sygn. 43, s. 6-7.

Natomiast, w porównaniu do gospodarstwa mlecznego Wilanów, zdecydowanie niższej, prawie o połowę wyceniono wartość inwentarza martwego gospodarstwa mlecznego Wolica. Na dzień 30 czerwca 1939 r. wynosiła ona zaledwie 1,6 tys. zł²⁰. Najcenniejsze urządzenia i przedmioty mleczarskie przedstawia tabela poniżej.

Tabela 10. Najważniejsze pozycje inwentarza martwego gospodarstwa mlecznego Wolica na dzień 30 czerwca 1939 r.

Rodzaj	Sztuk	Wartość [zł]
Furgon	1	500
Chłodnik miedziany	1	300
Centryfuga Melota	1	50

²⁰ AGAD, AGWil, Dział XXII. Allegata Kasowe, sygn. 43, s. 15-16.

Konwie	2	80
Wózek obrotowy	1	50
Nalewarka	1	45
Cylinder 40 liter	1	27

Źródło: AGAD, AGWil, Dział XXII. Allegata Kasowe, sygn. 43, s. 15 - 16.

Gospodarstwo rybne w Żabieńcu

Majątek Żabieniec położony był w okolicy lesistej, miejscami nizinnej i podmokłej gminy Jazgarzew w pow. grójeckim, w odległości 15 km od Warszawy, 2 km od stacji szerokotorowej Piaseczno, 2 km od stacji wąskotorowej Żabieniec i 1 km od szosy Góra Kalwaria – Warszawa. Majątek tworzył wydłużony prostokąt o powierzchni ogólnej 178 ha, z czego grunty orne obejmowały 67 ha, ogród warzywny – 2 ha, pastwiska – 7 ha, stawy i groble gospodarstwa rybnego otoczone lasami nadleśnictwa Chojnów – 87 ha, pozostałą część zajmowały budynki, drogi i nieużytki. Na terenie tego majątku znajdowały się: dom administracyjny z dwoma mieszkaniami, murowany – 9 pokoi; dwa budynki drewniane jako chlewiki, kurniki; czworak służbowy dla 6 rodzin, podpiwniczony; dom rybakówka, murowany – 2 pokoje; obórka i szopa drewniana przy rybakówce; budynek gospodarczy, – stajnia – obora²¹.

W odróżnieniu od wcześniej omawianych części gospodarstwa rolnego, stawy rybne w Żabieńcu przynosiły znaczne dochody. w roku gospodarczym 1935/36 zysk wyniósł 13,6 tys. zł, w 1936/36 – 18,9 tys. zł, a w 1937/38 odnotowano zysk w wysokości 17,9 tys. zł²².

Niestety nie dysponujemy informacjami o rozmiarach produkcji ryb w gospodarstwie w Żabieńcu i sposobie ich sprzedaży w ostatnim roku gospodarczym przed wybuchem II wojny światowej. Jedynie dostępne są dane dotyczące obsady ryb na rok 1938/39 [tab. poniżej].

Tabela 11. Obsada ryb w gospodarstwie rybnym w Żabieńcu na rok gospodarczy 1938/39

		Cena	Wartość
--	--	-------------	----------------

²¹ APW, KWPPR w Warszawie, sygn. 286, Opis techniczny majątku Żabieniec z 1947 r., s. 122-123.

²² AGAD, AGWil. Dział XVI – Kasa Generalna i Domowa Potockich, później Branickich, Bilans za rok 1935/36, sygn. 373, s. 9, 11; Bilans za rok 1936/37, sygn. 374, s. 9, 11; Bilans za rok 1937/38, sygn. 375, s. 9,11.

Rodzaje	Wielkość	za 1 kg lub 1 sztukę [zł]	[zł]
Tarlaki karpie	10 sztuk	50	500
Wycier karpie	100 000 sztuk		300
Narybek karpi	3536 kg	2,25	7956
Narybek linów	41 kg	2	80
Narybek szczupaków	74 kg	2,25	166
Sandacza	19 kg	4	76
Narybek sandaczy	0,5 kg	8	4
Krocзки karpi	8,35 kg	2	1760
Razem			10759

Źródło: AGAD, AGWil. Alegata Kasowe, sygn. 3460, s. 215-216.

Poszczególne wielkości nie odbiegały od okresu wcześniejszego. w roku gospodarczym 1936/37 na obsadę na rok 1937/38 przeznaczono: tarlaki karpie 10 sztuk, wycier karpie 73 tys. sztuk i narybku karpia 3179 kg²³. z narybku karpia sprzedano za gotówkę 1850 kg, czyli do obsady na rok 1937/38 pozostało 1329 kg narybku. Była to wielkość zbliżona do roku 1936/37 (1410 kg) narybku, podobnie jak w wielkości wyciera karpia (109 tys. sztuk)²⁴. z tego należy wnioskować, że w roku 1938/39 obrót rybami z gospodarstwa rybnego w Żabieńcu nie odbiegał zbytnio od dwóch poprzednich lat.

Na koniec należy jeszcze wspomnieć o skromnym stanie inwentarza żywego – początkowo był to jeden koń, a od 30 czerwca 1938 r. dwa o wartości 600 zł²⁵ oraz o niskich kosztach w gospodarstwie rybnym w Żabieńcu robocizny rozdzielonej na poszczególne

²³ w wielkości wyciera karpia zanotowano niedobór w liczbie 25 tys. sztuk.

²⁴ AGAD, AGWil. Allegata Kasowe, sygn. 3446, s. 252.

²⁵ AGAD, AGWil. Allegata Kasowe, sygn. 3446, s. 248-249; sygn. 3460, s. 224-225.

rachunki wilanowskiej nieruchomości ziemskiej; w roku gospodarczym 1936/37 wyniosły zaledwie 144 zł²⁶.

Wydzierżawianie gruntów i lokali

Z dostępnych bilansów wilanowskiej nieruchomości ziemskiej²⁷, wynika że gospodarstwo rolne będące jej częścią składową wilanowskiej nieruchomości ziemskiej osiągało stosunkowo wysokie zyski. w roku gospodarczym 1935/36 była to kwota 52,4 tys. zł, w 1936/37 – 63,5 tys. zł, a rok 1937/38 zakończono nadwyżką finansową w wysokości 42,3 tys. zł²⁸.

Te wyniki nie były wyłącznie efektem działalności folwarków w Wilanowie i Wolicy. Nie bez znaczenia na kondycję finansową gospodarstwa rolnego dóbr Wilanów miały zyski osiągnane przez gospodarstwo rybne Żabieniec, wahające się w granicach od 13–19 tys. zł rocznie. Następnie na zapewnienie gospodarstwu rolnemu rentowności wpływały dochody pochodzące z dzierżaw. Po potrąceniu wydatków wpływy z dzierżaw wyniosły w roku gospodarczym: 1935/36 – 37 tys. zł; 1936/37 – 38 tys. zł; 1937/38 – 10 tys. zł²⁹.

W ostatnim bilansie sporządzonym dla wilanowskiej nieruchomości ziemskiej (1937/38) odnotowany zysk z tytułu dzierżaw w wysokości zaledwie 10 tys. zł, wynikał nie tylko z ograniczenia strumienia wpływów z dzierżaw do 32,8 tys. zł, ale także z zaskakującego wzrostu wydatków o 4 tys. zł w porównaniu do roku wcześniejszego. Niestety w dwóch ostatnich dostępnych bilansach (1936/37 i 1937/38) nie występuje dokładne rozbiecie wpływów z tytułu dzierżaw na ich poszczególne rodzaje³⁰. Bardziej szczegółowe informacje na temat dzierżawy gruntów i lokali znajdujących się na terenie gospodarstwa rolnego dóbr Wilanów na

²⁶AGAD, AGWil. Allegata Kasowe, sygn. 3446, s. 254-255.

²⁷ Niestety ostatnim bilansem, którym obecnie dysponujemy jest za rok gospodarczy 1937/38.

²⁸ AGAD, AGWil. Dział XVI – Kasa Generalna i Domowa Potockich, później Branickich, Bilans za rok 1935/36, sygn. 373, s. 8 -11; Bilans za rok 1936/37, sygn. 374, s. 8 - 10; Bilans za rok 1937/38, sygn. 375, s. 8 - 11. M. Kłusek, *Dokumenty do dziejów wilanowskiej nieruchomości ziemskiej. Seria A. Tom II. Produkcja rolna w świetle dokumentów kasowych w latach 1936-1940*, Kraków 2012, s. 21.

²⁹ AGAD, AGWil. Dział XVI – Kasa Generalna i Domowa Potockich, później Branickich, Bilans za rok 1935/36, s. 16-17; Bilans za rok 1936/37, s. 16; Bilans za rok 1937/38, sygn. 375, s. 18.

³⁰ AGAD, AGWil. Dział XVI – Kasa Generalna i Domowa Potockich, później Branickich, Bilans za rok 1936/37, s. 16; Bilans za rok 1937/38, sygn. 375, s. 18.

krótko przed wybuchem II wojny światowej dostarczają nam dokumenty zgromadzone w dokumentach kasowych [tab. poniżej].

Tabela 12. Tenuta z dzierżaw, stan na dzień 30 czerwca 1939 r. [zł]

Nazwa, nazwisko dzierżawcy	Rodzaj dzierżawy	Kwota za dzierżawę
Sikora Franciszek	Za 8 mórg 150 prętów gruntów w Kępie Augustowskiej, od 01. 07. 1938 r.- 30. 06. 1939 r.	300
Pyrka Józef	Za 3 morgi 253 pręty gruntu w Wilanowie: za 1938 r. do 01. 11; 1939 r. do 01. 11.	200
Figiel Jan i 7 osób	Za 8 mórg gruntu w Wolicy za 1938 r.	400
Seremak Józef	Za 1 morgę gruntu w Wolicy, od 01. 04 1938 r. do 01. 04. 1939 r.	160
Dyszer Karol	Za lokal w Wilanowie, od 01. 07. 1938 r. do 30. 06. 1939 r.	600
Urząd Gminy Wilanów	Za lokal dla Urzędu Gminy, od 01. 07. 1938 r. do 30. 06. 1939 r.	1275
Agencja pocztowa w Wilanowie	Za lokal dla agencji, od 01. 01. do 30. 06. 1939 r.	30
Wojewódzka Komenda Policji	Za lokal dla posterunku w Wilanowie, od 01. 07. 1938 r. do 30. 06. 1939 r.	326
Niezdziński Julian	Za lokal restauracyjny w Wilanowie, od 01. 07. 1938 r. do 30. 06. 1939 r.	8 000
Górski Apolinary	Za kuźnię w Wilanowie, od 01. 07. 1938 r. do 30. 06. 1939 r.	360
Klub Sportowy Pracowników Samorządowych m. st. Warszawa „Syrena”	Za jezioro w Wilanowie, od 01. 04. 1939 r. do 01. 04. 1940 r. – 1000 zł. Z domu z przystanią, od 01. 07. 1938 r. do 30. 06. 1939 r. – 300 zł	1300
Hopke Kazimierz	Za lokal trzyizbowy w Wilanowie, od 01. 07. 1938 r. do 30. 06. 1939 r.	360

Mydło Julian	Za lokal dwuizbowy w Wilanowie, od 01. 07. 1938 r. do 30. 06. 1939 r.	120
Brzozowska Janina	Za plac pod budkę ze słodyczami w Wilanowie, od 01. 07. 1938 r. do 30. 06. 1939 r.	90
Mirkowska Fabryka Papieru S. A. w Jeziornie	Za zanieczyszczenie wód rzeki Wilanówka za 1939 r.	410
Vacumm Oil Company S. A.	Za teren pod stację benzynową w Wilanowie, od 01. 06. 1939 r. do 31. 05. 1940 r.	200
Różyńska Elonora	Za lokal czteroizbowy, sklepowy w Wilanowie: od 01. 11. 1938 r. do 31. 01. 1939 r. – 110 zł; od 01. 02. do 30. 04. 1939 r. – 210 zł; od 01. 05. do 31. 06. 1939 r. – 240 zł.	560
Więcek J.	Za plac pod huśtawki w Wilanowie, od 01. 05. do 30. 06. 1939 r. 40	40
Razem		14 731

Źródło: AGAD, AGWil, Dział XXII. Allegata Kasowe, sygn. 43, s. 185.

Z przedstawionego powyżej zestawienia wysokości opłat za dzierżawy, wynika iż na kwotę 14, 7 tys. zł ponad połowa z opłat przypada na Niezgodzińskiego za wynajem lokalu restauracyjnego w Wilanowie – 8 tys. zł. Ważne pozycje wśród wpływów stanowią również tenuta z dzierżawy jeziora w parku wilanowskim przez Klub Sportowy Pracowników Samorządowych m. st. Warszawa „Syrena” – 1300 zł oraz lokalu dla Urzędu Gminy w Wilanowie.

Produkcja rolna w zespole pałacowo-parkowym³¹

³¹ Szerzej na ten temat zob. M. Kłusek, *Gospodarka rolna w zespole pałacowo – rolnym w Wilanowie do 1945 r. w świetle dokumentów kasowych*, „Krakowskie Studia Małopolskie” 2011, nr 16, s. 3030-320. M. Kłusek, *Dokumenty do dziejów wilanowskiej nieruchomości ziemskiej. Seria A. Tom II.*, op. cit., s. 31-34.

Dochody z działalności rolniczej osiągnięte w wilanowskiej nieruchomości ziemskiej nie były związane wyłącznie z działalnością gospodarstwa rolnego. Wpływy do działu „pałace, muzeum i parki” pochodzące z produkcji rolnej stanowiły bardzo istotny zastrzyk finansowy dla tej części Dóbr. w latach 1931 – 1938 równały się dochodom odnotowanym w tym czasie przez muzeum. Na terenie zespołu pałacowo – parkowego w ramach ogrodu Wilanów - prowadzona była produkcja kwiatów doniczkowych i ciętych, warzyw i rozsąd, które później z powodzeniem znajdowały nabywców. Na początku 1938 r. ogród Wilanów przestaje być jednym z działów wilanowskiej nieruchomości ziemskiej, organizacyjnie i administracyjnie podlega jednostce Ogrody Wilanowskie, którego biura kierownictwa mieściły się w kordegardzie pałacu w Wilanowie. Od marca 1938 r. Ogrody Wilanowskie składające się z: ogrodu Natolin, ogrodu Służew, ogrodu Zawady i włączonego ogrodu Wilanów objęły swoją działalnością gospodarczą teren zespołu pałacowo – parkowego, czego dowodem są chociażby wpłaty na rachunek Ogrody Wilanowskie części pieniędzy uzyskanych ze sprzedaży biletów wstępu do parku Wilanowskiego³².

Teren ogrodu Wilanów sięgał od zaplecza oranżerii aż po drugą stronę dzisiejszej ulicy St. Kostki. Uprawa pomidorów i rozsąd mieściła się z tyłu oranżerii oraz pomiędzy figiarnią a szpalerem. w tzw. „ogródkach”, nieopodal Domku Lanciego, uprawiano szparagi. Natomiast w szkółce rozciągającej się od Komisarii do budynku Aresztu hodowano krzewy ozdobne³³.

Z ogrodu Wilanów wiosną i latem sprzedawano rozsady, kwiaty doniczkowe i cięte, pelargonie, bratki, anturium, goździki oraz pomidory i ogórki. Natomiast zimą upłynniano: asparagusa, kalii, fiołków alpejskich i pieczarek. Produkty z ogrodu Wilanów , które sprzedawano w Wilanowie oraz w Warszawie, przynosiły dochody sięgające do kilku tysięcy złotych miesięcznie³⁴.

Kolejnym argumentem przemawiającym za tym, iż zespół pałacowo – parkowy w Wilanowie nie posiadał wyłącznie charakteru reprezentacyjnego, świadczy wykorzystywanie Jeziora Wilanowskiego leżącego w parku Wilanów nieopodal pałacu Branickich. Jezioro, zgodnie z wytycznymi Ministerstwa Rolnictwa i Reform Rolnych oraz Warszawskiej Izby Rolniczej, było zarybiane między innymi sandaczem, karpem i rakami, a jego właściciel, Adam Branicki, został zobowiązany do uiszczania opłat za jezioro na

³² M. Klusek, *Dokumenty do dziejów wilanowskiej nieruchomości ziemskiej. Seria A. Tom II.*, op. cit., s. 31. AGAD, AGWil, Allegata Kasowe, sygn. 3460, s. 153.

³³ M. Klusek, *Dokumenty do dziejów wilanowskiej nieruchomości ziemskiej. Seria A. Tom II.*, op. cit., s. 31.

³⁴ *Ibidem*, s. 32.

Fundusz Ochrony Rybołówstwa³⁵. Rekompensatą dla ponoszonych kosztów było wdzierżawiane jeziora na rybołówstwo dzikie. Wieloletnim dzierżawcą Jeziora Wilanowskiego była Natalia Kozłowska mieszkająca w drewnianym domku tuż nad jeziorem³⁶. o wielkości hodowli ryb w jeziorze w parku Wilanowskim i osiągniętych zyskach z ich sprzedaży świadczy chociażby wysoki czynsz dzierżawny wynoszący 480 zł rocznie. Jezioro Wilanowskie, po przedterminowym wypowiedzeniu umowy Kozłowskiej, od lipca 1939 r. zostaje wdzierżawione Klubowi Sportowemu Pracowników Samorządowych m. st. Warszawa „Syrena”. Klub Syrena, jak wynika z tab. nr 12, za wdzierżawienie jeziora w Wilanowie, od 1 kwietnia 1939 r. do 1 kwietnia 1940 r. miał zapłacić 1000 zł, a za domek z przystanią znajdującą się nad jeziorem, za okres od 1 lipca 1938 r. do 30 czerwca 1939 r. 300 zł. z przedstawionych kwot wynika, iż wpływy roczne z wdzierżawienia Klubowi Syrena jeziora miały wnieść 1300 zł. Nie dziwi więc, że doszło do zerwania umowy z Kozłowską, mimo konieczności wypłacenia jej odszkodowania z tytułu utraconych korzyści. Jezioro Wilanowskie wykorzystywane było również do pozyskiwania na wiosnę lodu, który następnie sprzedawano, a otrzymane pieniądze wędrowały na rachunek gospodarstwa rolnego³⁷.

Kolejną część zespołu pałacowo-parkowego w Wilanowie służącą do produkcji rolnej stanowiły rozległe łąki i polany. Wykorzystywano je przede wszystkim do wypasu bydła pracowników zatrudnionych w pałacu i parku Wilanowskim. Wypas bydła oraz koszty opieki nad nim były świadczeniem, do jakiego pracodawca był zobowiązany w ramach przysługującego pracownikom wynagrodzenia. Łąki w parku Wilanowskim były wdzierżawiane okolicznym chłopom³⁸.

Ponadto na terenie zespołu pałacowo-parkowego w Wilanowie znajdowały się ogródki: pracownicze i pałacowe oraz była prowadzona hodowla drobiu, której nadzorem zajmowała się specjalnie do tego zatrudniona „dozorczyńni drobiu”. Za wskazówkę co do usytuowania ogródków pracowniczych służą wspomnienia mieszkańców Wilanowa. Według Teresy Piwarskiej i Stanisława Wenerskiego zagony znajdowały się obok budynku obecnego Muzeum Plakatu i otaczały budynek restauracji „Villa Nouva” mieszczącej się po drugiej stronie

³⁵ Archiwum Muzeum Pałacu w Wilanowie, DA 83, Pismo dyrektora Warszawskiej Izby Rolniczej Wł. Dzieciołowski do Adama Branickiego z 27 stycznia 1939 r., s. 1; Warszawska Izba Rolnicza – wyjaśnienia. AGAD, AGWil, Allegata Kasowe, sygn. 3459, s. 700-702.

³⁶ M. Klusek, *Dokumenty do dziejów wilanowskiej nieruchomości ziemskiej. Seria A. Tom II.*, op. cit., s. 31.

³⁷ AGAD, AGWil, Allegata Kasowe, sygn. 3456, s. 148, 152.

³⁸ M. Klusek, *Dokumenty do dziejów wilanowskiej nieruchomości ziemskiej. Seria A. Tom II.*, op. cit., s. 33.

dzisiejszej ulicy St. Kostki, wcześniej stanowiący siedzibę administratora Dóbr Stanisława Żaboklickiego³⁹.

Dłużnicy i wierzyciele

W dokumentach kasowych za rok gospodarczy 1938/39 znajduje się wiele materiałów dotyczących kwestii dłużników i wierzycieli Zarząd Pałaców i Gospodarstwa Rolnego Dóbr Wilanów. z sporządzonego na dzień 30 czerwca 1939 r. zestawienia dłużników wynika, iż łączna kwota zobowiązań wynosiła 32,8 tys. zł⁴⁰. Zdecydowaną większość stanowiły płatności z tytułu dzierżaw – 11,5 tys. zł [tab. poniżej]. Następną pozycją były zaległości za dostarczone mleko – 7,5 tys. zł. Było to 200 prywatnych odbiorców i kilka firm.

Tabela 13. Dłużnicy z tytułu dzierżaw na dzień 30 czerwca 1939 r. [zł]

Nazwa, nazwisko dzierżawcy	Rodzaj dzierżawy	Kwota za dzierżawę
Dyszer Karol	Lokal w Wilanowie	1450,00
Gajewski Franciszek	Grunt w Dąbrówce	592,43
Bałaban Sebastian	Trawa z łąki w Wawrze	130,00
Galiński Teodor	Jatka w Wilanowie	480,00
Górski Apolinary	Kuźnia w Wilanowie	630,00
Kowaluk Marcin	Osada „Żółta Karczma”	134,00
Koło Związku Strzeleckiego	Lokal i grunta	70,00
Michura Kazimierz	Lokal w Wilanowie	450,00
Nowak Franciszek	Osada Sucha Trawa	800,00
Sikora Franciszek	Grunt w Kępie Augustowskiej	553,75
Szulik Anna	Lokal w Pilawie	55,00
Wągrodzki Antonii	Lokal w Pilawie	90,00
Urząd Gminy Wilanów	Lokal w Wilanowie	3 235,15
Wielogórski Andrzej	Grunt w Paluchu	926,01
Wojewódzka Komenda Policji	Lokal w Wilanowie	363,97
Mydło Julian	Lokal w Wilanowie	70,00

³⁹ Ibidem, s. 33-34

⁴⁰ a AGAD, AGWil, Dział XXII. Allegata Kasowe, sygn. 43, s. 25-29.

Klub Sportowy Syrena	Jeziro w Wilanowie	1050,00
Brzozowska Janina	Plac pod budkę	30,00
Hopke Kazimierz	Lokal w Wilanowie	270,00
Ajencja pocztowa	Lokal w Wilanowie	5,00
Seremak Józef	Grunt w Wolicy	160,00
Razem		11 545,31

Źródło: AGAD, AGWil, Dział XXII. Allegata Kasowe, sygn. 43, s. 25.

Natomiast zobowiązania Zarządu Pałaców i Gospodarstwa Rolnego wobec wierzycieli na dzień 30 czerwca 1939 r. wynosiły 46 tys. zł⁴¹. Ponad połowę tej sumy stanowiły zobowiązania wobec pracowników stałych – 24,6 tys. zł [tab. poniżej]. Ważną pozycję stanowiły również zobowiązania wobec Ubezpieczalni Społecznej za składki ubezpieczeniowe – 3,5 tys. zł.

Tabela 14. Lista najważniejszych wierzycieli z tytułu należności uposażenia [zł]

Pracownicy	Kwota należności uposażenia
Jakubowski Mieczysław	2 219
Jaworski Marcin	286
Lesińska Bronisława	3 022
Nowosielska Józefa	242
Przeclawski Kazimierz	4 502
Ratajczyk Józef	202
Sobotniak Eugeniusz	1292
Sułaj Grzegorz	3 015
Szaciłło Malwina	270
Urbanowicz Adolf	1908
Zychowicz Antonina	400
Żaboklicki Stanisław	3 763

Źródło: AGAD, AGWil, Dział XXII. Allegata Kasowe, sygn. 43, s. 29-33.

Przedstawione powyżej dane dotyczące zobowiązań i wierzytelności nie oddają rzeczywistej sytuacji finansowej, w jakiej znajdował się w połowie 1939 r. Adam Branicki, właściciel dóbr Wilanów. Krótco po przejęciu po zmarłym ojcu, Ksawerym Branickim

⁴¹ AGAD, AGWil, Dział XXII. Allegata Kasowe, sygn. 43, s. 29-33.

właścicieli dóbr Wilanów, Adam Branicki popada w problemy finansowe, z których nie potrafił się uwolnić do wybuchu II wojny światowej⁴².

W styczniu 1935 r. PBR rozwiązuje umowę notarialną z maja 1933 r. zawartą pomiędzy bankiem a Adamem Branickim przed notariuszem Walerym Romanem zawierającą deklarację o poddaniu majątku i interesów Adama Branickiego pod nadzór komisarza ministerstwa skarbu w celu spłaty rozlicznych należności bez egzekucji⁴³. Od tego momentu Państwowy Bank Rolny mógł wszczynać egzekucje do nieruchomości Branickiego, co zostało niezwłocznie uczynione. w roku gospodarczym 1935/36 mamy do czynienia z raptownym wzrostem liczby i wielkości pożyczek w bankach. w dalszym ciągu głównym wierzycielem Branickiego pozostaje PBR na kwotę 10 mln zł. Państwowy Bank Rolny pozostaje największym wierzycielem Adama Branickiego do wybuchu II wojny światowej. w marcu 1938 r. na Dobrach Ziemskich Wilanów położonych w powiecie warszawskim należących do Adama Branickiego figurowały wpisane pod numerami 6, 8, 9 i 16 w dziale IV wykazu hipotecznego tej nieruchomości na rzecz Państwowego Banku Rolnego kaucje (hipoteki kaucyjne) w kwotach 4 mln, 3,1 mln, 891 tys. i 3 mln złotych w złocie.

Problemy finansowe wilanowskiej nieruchomości ziemskiej nie ograniczały się jedynie do zadłużenia w Państwowym Banku Rolnym. w okresie poprzedzającym wybuch II wojny światowej wiele kłopotów przysparzały przede wszystkim zobowiązania w stosunku do Urzędu Skarbowego, ale także instytucji kredytowych, spółek i osób prywatnych. Na polecenie wojewody warszawskiego i Urząd Skarbowy dla Warszawy – Powiat dokonał lustracji skarbowej dóbr ziemskich Wilanów. Wyniki jej zawierające stan prawno – finansowy na dzień 1 kwietnia 1939 r. w kwestii dotyczącej stanu zobowiązań dłużniczych Adama Branickiego przedstawiały się następująco: łączne saldo zobowiązań dłużnych wyniosło 13 286 984 zł, w tym zobowiązania skarbowe na rzecz Skarbu Rzeczypospolitej Polskiej 5 049 492 zł, zobowiązania różne 6 584 055 zł, a zobowiązania różne w walutach obcych po ich przeliczeniu według kursu Giełdy Pieniężnej w Warszawie – 1 653 432 zł.

Powyższe wyniki lustracji skarbowej wilanowskiej nieruchomości ziemskiej i Urząd Skarbowy Warszaw – Powiat przesłał 1 kwietnia 1939 r. do Sądu Okręgowego w Warszawie.

⁴² Szerzej na temat kondycji finansowej Adama Branickiego i dóbr Wilanów zob. M. Klusek, *Dokumenty do dziejów wilanowskiej nieruchomości ziemskiej. Seria A. Tom I. Bilanse Dóbr i Interesów Adama hr. Branickiego za lata 1928/1929, 1929/1930, 1931/1932, 1932/1933, 1933/1934, 1934/1935, 1935/1936 oraz Bilans Dóbr Wilanowskich i Interesów Adama hr. Branickiego za rok 1937/1938*, Kraków 2011, s. 9-46.

⁴³ Archiwum Państwowe m. st. Warszawy, Kancelaria Walerego Romana notariusza w Warszawie, sygn. 34, numer porządkowy 745, s. 1.

Była to odpowiedź na pismo sądu z 4 lipca 1938 r. w sprawie uaktualnienia bilansu dłużniczego dóbr ziemskich Wilanowa z 4 lipca 1938 r. Ponadto adresatami wyników lustracji była Prokuratoria Generalna RP wydział III, Państwowy Bank Rolny Oddział Główny oraz pełnomocnik Adama Branickiego adwokat Oskar Wit⁴⁴. Przeprowadzenie lustracji oraz adresacji jej wyników dowodzi powagi sytuacji w jakiej znajdował się Adam Branicki. Niespełna kilka miesięcy później, 1 lipca 1939 r., starostwo powiatowe warszawskie skierowało do Sądu Okręgowego w Warszawie Wydziału II zawiadomienie. Starosta powiatowy, wykonując wymóg § 3 orzeczenia wojewody warszawskiego z 10 grudnia 1938 r. w sprawie postępowania oddłużeniowego prowadzonego dla majątku ziemskiego „Dobra Wilanów” oraz działając na podstawie rozporządzeń prezydenta RP⁴⁵, postanowił o przejęciu na Skarb Państwa nieruchomości ziemskich zgłoszonych jako zastaw majątkowy na okoliczność spłaty należności skarbowej wyliczonej w 1938 r. w związku z tym, natychmiastowemu przejęciu podlegały wyodrębnione nieruchomości, między innymi Kolonia – działki wilanowskie nr I, nieruchomość niehipotekowana Kępa Kabacka i działki budowlane Zastów. Tym samym spowodowało to umorzenie z dniem 15 czerwca 1939 r. wyżej wymienionego ciężaru skarbowego⁴⁶.

Wydarzenia te i ich przebieg były konsekwencją wszczęcia procedury postępowania oddłużeniowego wobec dóbr wilanowskich prowadzonego w ramach państwowej akcji sanacji finansów rolnictwa. Początki procesu oddłużeniowego w rolnictwie związane są z ustawą z 24 marca 1933 r., uzupełnioną rozporządzeniem wykonawczym ministra skarbu z 26 czerwca 1933 r.⁴⁷ Celem ustawy było zapewnienie finansowej pomocy instytucjom, które dokonywały konwersji kredytów krótkoterminowych udzielonych rolnictwu poprzez zawieranie układów z dłużnikami. Okres obowiązywania układu został określony zasadniczo na 7 lat. Przez pierwszy rok lub dwa lata dłużnik był zwolniony ze spłaty kapitału (należności głównej) długu.

⁴⁴ Archiwum Muzeum Pałacu w Wilanowie, Pismo i Urzędu Skarbowego Warszawa – Powiat do Sądu Okręgowego w Warszawie wydział cywilny w sprawie lustracji skarbowej dóbr ziemskich Wilanów, stan prawno – finansowy na dzień 1 kwietnia 1939 r. z 1 kwietnia 1939 r., s. 15-16. Dokument jest odpisem opatrzonym trójkątną pieczęcią z napisem „Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Wojewódzki w Warszawie. Wydział Rolny”.

⁴⁵ Rozporządzenie Prezydenta RP z dnia 22 marca 1928 r. o postępowaniu administracyjnym, art. 4 punkt b, art. 25, punkt Ia, art. 72, ust. i i art. 73 ust. I. DURP 1928, nr 36, poz. 341; Rozporządzenie Prezydenta RP z dnia 24 października 1934 r. o konwersji uporządkowaniu długów rolniczych. DURP 1934, nr 94, poz. 841; Rozporządzenie Prezydenta RP z dnia 28 października 1933 r. o przejmowaniu na własność państwa gruntów za niektóre należności pieniężne. DURP 1933 r., nr 85, poz. 658.

⁴⁶ Archiwum Muzeum Pałacu w Wilanowie, Pismo Starostwa Powiatowego Warszawskiego referat rolnictwa i reform rolnych do Sądu Okręgowego w Warszawie wydział II w sprawie przejęcia zastawu majątkowego z 1 lipca 1939 r., s. 17-18. Dokument jest odpisem opatrzonym trójkątną pieczęcią z napisem „Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Wojewódzki w Warszawie. Wydział Rolny”.

⁴⁷ DURP 1933 nr 50, poz. 395.

Przez pozostały okres kapitał długu był spłacany w rosnących stopniowo ratach rocznych od 5% do 30% lub 50% pierwotnej kwoty kredytu. w ciągu dwóch pierwszych lat zadłużenie objęte układem konwersyjnym nie mogło zostać oprocentowane powyżej 6,25% w skali rocznej. Instytucje zawierające układy konwersyjne z dłużnikami otrzymywały od skarbu państwa dopłaty do oprocentowania skonwertowanych kredytów, które wahały się od 1% do 2% rocznie. Do sfinansowania akcji konwersyjnej została powołana specjalna instytucja pod nazwą Bank Akceptacyjny, której rola polegała na udzielaniu kredytu akceptacyjnego na podstawie wierzytelności rolniczych, na które zawarto układy konwersyjne. Nowe uregulowania w spłacie kredytu krótko i średnioterminowego wprowadzało rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 24 października 1934 r., uzupełnione rozporządzeniem wykonawczym ministra skarbu z 11 grudnia 1934 r.⁴⁸ Zgodnie z nimi układy konwersyjne objęły, bez względu na ich stopień zadłużenia, wszystkie gospodarstwa grupy A oraz gospodarstwa grupy B, których zadłużenie mieściło się w 75% zrewidowanej wartości majątku⁴⁹. z przymusu zawierania układów instytucje kredytowe były zwolnione w przypadku zadłużenia gospodarstw należących do grupy C, ale mogły to czynić dobrowolnie, jeżeli ich zadłużenie nie przekraczało 50% wartości szacunku. Kolejne zmiany w stosunku do ustawy z 1932 r. dotyczyły rozszerzenia ulg w spłacie zadłużenia. Obniżeniu uległo oprocentowanie, wydłużono okres rozterminowania spłat oraz karencji (zawieszenia) spłaty kapitału. w przypadku układów dobrowolnie zawieranych z właścicielami grupy C okres spłaty wynosił 10 lat a oprocentowanie maksymalnie 7,5% w skali rocznej⁵⁰. Do dnia 1 października 1938 r. została zawieszona wymagalność wszystkich długów rolniczych powstałych przed 1 lipca 1932 r. i podlegających postępowaniu oddłużeniowemu, odnośnie kapitału, odsetek, prowizji i innych należności ubocznych za okres do 1 listopada 1934 r. Do dnia 1 października 1938 r. egzekucji podlegały jedynie odsetki, prowizje i pozostałe należności uboczne z tytułu długu rolniczego, należne za okres od 1 listopada 1934 r. Po dniu 1 października 1938 r. przestały przysługiwać gospodarstwom rolnym z grupy C dalsze ulgi z mocy samego prawa⁵¹. Kiedy w 1937 i 1938 r. zaczęły upływać terminy karencji, okazało się że znaczna część dłużników nie

⁴⁸ DURP 1934, nr 94, poz., 840. DURP 1934, nr 109, poz., 967

⁴⁹ Gospodarstwa rolne zostały podzielone na trzy grupy A, B i C, w zależności od obszaru i miejsca położenia gospodarstwa. Dla województwa warszawskie: grupa A - do 50 ha użytków rolnych, grupa B - od 50 do 500 ha użytków rolnych i grupa C - ponad 500 ha.

⁵⁰ M. Kłusek, *Konwersja zadłużenia rolniczego jako element walki państwa z kryzysem w rolnictwie w Polsce międzywojennej* [w] *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu*, T XI, zeszyt 2, Warszawa 2009, s 107-108. J. Pic de Replonge, *Kredyt a oddłużenie rolnictwa*, Warszawa 1937, s. 17.

⁵¹ P. Zarwincer, *Rolnicze ustawodawstwo ulgowe a kodeks postępowania cywilnego*, Warszawa 1937, s. 4, 10-11.

była w stanie spłacić kapitału, a odsetki od długów regulowała jedynie z trudem. w związku z tym złożono w Sejmie w tym czasie sześć nowych projektów ustaw oddłużeniowych. Jednak nie zostały one uchwalone. Jedynie zawieszona została wymagalność spłat rat kapitałowych na okres trzech miesięcy - od 1 kwietnia do 1 lipca 1939 r. (tzw. lex Jedyńska)⁵².

Objęcie majątku Adama Branickiego powyższymi przepisami wyjaśnia szczegóły procedur windykacyjnych stosowanych wobec niego i tłumaczy ograniczone stosowanie zwykłej egzekucji sądowej.

w lipcu 1939 r. Sąd Okręgowy w Warszawie wydział II Handlowy wydał decyzję w sprawie prologaty zapłaty zobowiązań Adama Branickiego. Kierując się artykułem 4, 7 i 8 punkt „ c” orzeczenia Wojewody Warszawskiego z dnia 15 kwietnia 1939 r. w zakresie przeniesienia terminów płatności na rzecz porozumienia wierzycielskiego w sprawie windykacji majątkowej, sąd przyjął: 1. Porozumienie wierzycieli reprezentowane prawnie przez Kajetana Wagnera po rozpoznaniu wniosków dłużniczych z 5 marca 1939 r. postanowiło udzielić prologaty w stosunku do zobowiązań płatniczych ciążyących na Adamie Branickim, przesuwając termin spłaty należności na 1 marca 1942 r. 2. Tym samym wykreślone zostały terminy spłaty określone dla realizacji dłużniczych, które zostały przyjęte na mocy porozumienia zawartego w 1938 r. Wszystkim zaległościom został nadany nowy wymóg amortyzacji należności na 10% rocznie, naliczany każdorazowo od sumy pozostającej w zwłoce, wyliczanej od daty 2 lipca 1939 r. 3. Porozumienie prologacyjne objęło kilkaset tysięcy zł zaległości dłużnych. Mianowicie, dla Powszechnego Banku Kredytowego na łączną kwotę 37 tys. zł, Banku Zachodniego 58 tys. zł, firmy Bracia Lilpop 39 tys. zł, Przedsiębiorstwa Melioracyjnego z siedzibą w Warszawie, Administracji Dóbr i Interesów księżnej Zofii Czetwertyńskiej na łączną sumę ponad 100 tys. zł, Zarządu Dóbr i Interesów Maurycego hrabiego Potockiego na kwotę 352 tys. zł, oraz dla dwóch grup wierzycieli zbiorowych ze stanem roszczeń jednostkowo nie wyodrębnionych. w pierwszym przypadku ze wskazaniem na rzecz Konstantego Mikołaja Radziwiłła na kwotę 177 tys. zł, a w drugim ze wskazaniem na Bank Gospodarstwa Krajowego na kwotę 119 tys. zł⁵³.

⁵² M. Mieszczankowski, *Rolnictwo II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1983, s. 334.

⁵³ Archiwum Muzeum Pałacu w Wilanowie, Protokół Sądu Okręgowego w Warszawie wydział II handlowy w sprawie prologaty zapłaty zobowiązań płatniczych ciążyących na Adamie Branickim z 2 lipca 1939 r., s. 47-48. Dokument jest odpisem opatrzonym trójkątną pieczęcią z napisem „ Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Wojewódzki w Warszawie. Wydział Rolny”.